

روش آموزش مفاهیم

هر درس از دروس آموزش قرآن پایه‌ی اول راهنمایی با بخشی از آیه‌های قرآن کریم آغاز می‌شود. پس از آیات درس، بخشی به نام "کار در کلاس" وجود دارد. در این بخش به آموزش مفاهیم می‌پردازد. مفاهیم هر درس معمولاً از چهار تمرین تشکیل شده است. تمرین اول حاوی جدول کلمات است. در واقع این جدول، سرمایه‌ی اولیه‌ی کار را در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌دهد اما همین سرمایه نیز به روشی فعال و با به کارگیری دانسته‌های قبلی دانش‌آموزان در اختیارشان قرار می‌گیرد تا آموزش و یادگیری را به همراه داشته باشد. تمرین دوم، جدول معناکردن ترکیب‌هاست. دانش‌آموزان به کمک معنای کلمه‌های جدول اول و کلمات آموخته شده در درس‌های قبل، معنای ترکیب‌ها را در کلاس، روبروی هر ترکیب می‌نویسند. این جدول در آموزش مفاهیم نقش کلیدی و اصلی را بر عهده دارد. تمرین سوم به اشکال مختلف ارائه شده است و نقش اصلی آن در تثبیت آموخته‌هاست. بالاخره در تمرین چهارم برخی قواعد ساده و پرکاربرد که معمولاً دانش‌آموزان در فارسی نیز با آن آشنا هستند، آمده است. این قواعد در توسعه‌ی آموخته‌ها و حدس زدن معنای کلمه‌های جدید مؤثر است. اینک روش تدریس هر یک از این تمرین‌ها توضیح داده می‌شود.

۱- جدول کلمات: در هر درس، دانش‌آموزان با معنای برخی کلمه‌های جدید قرآن آشنا می‌شوند و به کمک آن‌ها می‌توانند ترکیبات و عبارات‌های قرآنی را معنا کنند. همان طور که گفته شد، لغات این جدول سرمایه‌ی اولیه‌ای است که باید در اختیار دانش‌آموزان گذاشته شود ولی از آن جا که روش کلی تدریس کتاب، روش فعال است؛ همین سرمایه نیز به طور مستقیم در اختیار آن‌ها قرار نمی‌گیرد بلکه تدبیری اتخاذ می‌شود تا خود دانش‌آموزان در فراهم آوردن این سرمایه مشارکت جدی داشته باشند. این امر ضمن ایجاد اعتماد به نفس در آن‌ها موجب تثبیت، تقویت و گسترش دانسته‌های قبلی می‌شود. جدول کلمات طی سه مرحله‌ی زیر تدریس می‌شود.

الف- تکمیل جدول: از دانش‌آموزان می‌خواهیم در گروه‌های ۲ یا ۳ نفره به صورت انفرادی، معنای کلمات جدول را با استفاده از کلمه‌هایی که در بالای جدول آمده است، کامل کنند. برای آن‌ها توضیح می‌دهیم که می‌توانند به کمک دانسته‌های قبلی و با کلمات آشنا یا همخانواده، معنای کلمات را حدس بزنند و جلوی هر یک بنویسند. در تکمیل این جدول و سایر بخش‌های مربوط به تدریس و پرسش مفاهیم، همیشه باید دانش‌آموزان، مداد و پاک کن در اختیار داشته باشند و هر پاسخی را که با تلاش خود و دوستانشان به دست آورده‌اند در کتاب بنویسند. زمانی که دانش‌آموزان به نوشتن مشغول‌اند، دبیر با حرکت در کلاس برچگونگی انجام کار دانش‌آموزان نظارت کرده و در صورت نیاز آن‌ها را راهنمایی می‌کند.

ب- تصحیح جدول: پس از آن که دبیر احساس کرد که بیش‌تر دانش‌آموزان مرحله‌ی قبل را انجام داده‌اند، از آن‌ها می‌خواهد که جدول را به دقت تصحیح کنند. این کار می‌تواند به شیوه‌های مختلف صورت گیرد؛ فقط باید سعی شود در این مرحله کلاس آرام باشد تا اگر دانش‌آموزی معنای کلمه‌ای را درست تشخیص نداده است، متوجه اشتباه خود شود و آن را تصحیح کند. مثلاً دبیر می‌تواند کلمات جدول را از ابتدا تا پایان، یکی یکی به ترتیب بخواند و از دانش‌آموزان بخواهد که معنای هر کلمه را به طور دسته‌جمعی بگویند؛ به این ترتیب هم کلماتی که از قبل معنا شده‌اند و هم کلماتی که دانش‌آموزان معنای آن‌ها را نوشته‌اند، معنا می‌شوند. فایده‌ی خواندن همه‌ی کلمات جدول این است که اولاً، معنای هر کلمه بیان می‌شود و این خود نوعی آموزش است؛ ثانیاً، چون کلمات به طور منظم خوانده می‌شود، مسئله‌ی جلو و عقب خواندن یا جاافتادن کلمات پیش نمی‌آید. البته، از شیوه‌های دیگر نیز می‌توان استفاده کرد؛ به شرط آن که کار در نهایت آرامش، دقت و در کم‌ترین زمان ممکن انجام گیرد.

پ- تمرین جدول: پس از این که جدول، تصحیح و معنای هر کلمه مشخص شد، دبیر می‌تواند به منظور به خاطر سپاری نسبی معنای کلمات و آماده کردن دانش‌آموزان برای انجام دادن مراحل بعدی تدریس مفاهیم، به شیوه‌های مختلف معنای کلمات را با دانش‌آموزان تمرین کند. این کار را می‌توان به صورت انفرادی یا دسته‌جمعی انجام داد. می‌توان یک‌بار کلمات را به ترتیب از ابتدا تا پایان جدول یکی یکی خواند تا دانش‌آموزان معنای هر یک را بگویند یا این کار را با پرسش از کلمات به صورت نامرتب تکرار کرد. به منظور ایجاد تنوع، برانگیختن دقت و تقویت مهارت دانش‌آموزان، اگر در این مرحله، معنای کلمات را به صورت شفاهی بگوییم تا دانش‌آموزانی که آمادگی بیشتری دارند خود آن کلمه قرآنی را بگویند، اشکالی ندارد؛ فقط باید توجه داشته باشیم که این گونه پرسش کردن (فارسی به عربی) منحصراً در چنین زمانی بدون اشکال است و در هیچ زمان دیگری چه به صورت شفاهی و چه به صورت کتبی نباید از دانش‌آموزان ترجمه از فارسی به عربی پرسش شود. اگر دبیر تشخیص دهد در این مرحله نیز این کار مفید است، انجام دادن آن ضرورتی ندارد.

پس از انجام دادن مراحل فوق، تدریس جدول کلمات به پایان می‌رسد. به این سه مرحله، در مجموع حداکثر ۵ تا ۷ دقیقه وقت اختصاص داده می‌شود. لزومی ندارد دبیر از قبل تعیین وقت کند بلکه نظارت او بر حسن اجرای این مراحل موجب می‌شود که این فعالیت به طور طبیعی در ظرف چنین مدتی انجام شود.

۲- جدول ترکیب‌ها: آموزش این جدول مهم‌ترین بخش تدریس مفاهیم است؛ از این رو برای انجام دادن مراحل تدریس به شرحی که خواهد آمد باید به میزان مورد نیاز وقت اختصاص داد. این میزان می‌تواند از ۲۰ تا ۳۰ دقیقه باشد. این مراحل به شرح زیر است:

الف- نوشتن معنای ترکیب‌ها: از دانش‌آموزان می‌خواهیم به صورت گروهی (گروه‌های ۲ یا ۳ نفره) یا انفرادی، معنای هر ترکیب را جلوی آن در کتاب خود بنویسند. به دانش‌آموزان می‌آموزیم که معنای ترکیب‌ها

را به صورت تحت‌اللفظی (کلمه به کلمه) بنویسند. دانش‌آموزان به تدریج وبه طور طبیعی می‌آموزند که ترجمه‌های خود را معمولی و روان بنویسند ولی نباید در این امر اصرار ورزید بلکه آن چه اهمیت دارد، کسب توانایی ترجمه‌ی تحت‌اللفظی است. هر دانش‌آموز با توجه به دانایی‌اش در زبان فارسی این مسیر را خود به خود طی می‌کند و با مشورت افراد هم‌گروه یا حدس و توان خود مطالبی را که به نظرش می‌رسد، در کتاب خود می‌نویسد. گاهی برخی از دانش‌آموزان به دلایل مختلف، فقط معنای ترکیب‌ها را در ذهن مرور و در کتاب چیزی می‌نویسند. این کار صحیح نیست و می‌تواند موجب ضعف یا ازمیان رفتن اعتماد به نفس آن‌ها شود. دبیر باید از آن‌ها بخواهد به هر میزان که می‌توانند، ترکیب‌ها را معنا کرده و در کتاب خود بنویسند. او در این زمان در کلاس گردش می‌کند و با نظارت بر کار دانش‌آموزان، ضمن راهنمایی آنان، اشکالات احتمالی‌شان را برطرف می‌سازد. بسیار مناسب است که در صورت نیاز، دبیر به گروه یا افراد ضعیف‌تر کمک کند و مثلاً به آن‌ها بگوید: عزیزم، ترکیب "لِقَوْمِهِ" از چند کلمه تشکیل شده است با راهنمایی لازم، آن‌ها متوجه می‌شوند که این ترکیب از سه کلمه‌ی "لِ + قَوْمٌ + ه" تشکیل شده است و بنابراین، معنای آن می‌شود "برای قومش" یا "برای قوم او". در این مرحله، دبیر می‌تواند به هر شکل که مناسب می‌داند، گروه‌ها یا افراد را راهنمایی کند. یکی از موارد مراجعه به جدول لغات پایان کتاب (لغت‌نامه)، در همین زمان است؛ یعنی، دبیر برای دانش‌آموزان توضیح می‌دهد که ممکن است گاهی معنای کلمه‌ای را فراموش کنید؛ در این صورت نباید اصلاً نگران شوید؛ زیرا با مراجعه به جدول لغات پایان کتاب و پیدا کردن کلمه‌ی مورد نظر، می‌تواند معنای آن را ببینید. دبیر در همین زمان چگونگی پیدا کردن یک کلمه را از جدول پایان کتاب برای دانش‌آموزان توضیح می‌دهد.

این مرحله که ممکن است حدود ۱۰ دقیقه طول بکشد، با نظارت دقیق دبیر و سرکشی به همه‌ی گروه‌ها و راهنمایی‌های لازم و کسب اطمینان از این که تقریباً بیش‌تر دانش‌آموزان، ترکیب‌ها را معنا کرده‌اند، به پایان می‌رسد.

ب- تصحیح جدول ترکیب‌ها: این بخش از تدریس مفاهیم نیز اهمیت ویژه‌ای دارد و اگر به طور کامل و

صحیح صورت گیرد، عمده‌ی یادگیری و آموزش انجام شده است و دانش‌آموزان در حل سایر تمرین‌ها به ویژه تمرین "انس با قرآن در خانه" مشکلی نخواهند داشت. تصحیح جدول به شیوه‌ی زیر انجام می‌شود.

از یکی از دانش‌آموزان می‌خواهیم تا اولین عبارت جدول را همراه با معنایی که نوشته است، بخواند. دانش‌آموزان باید عبارت قرآنی را با دقت، حوصله و صحیح بخوانند. نباید تصور کرد که در این هنگام که مفاهیم، تدریس و تمرین می‌شود، صحیح خواندن متن عبارت قرآنی اهمیت ندارد بلکه کاملاً برعکس، دانش‌آموزان باید عملاً بیاموزند که همیشه قرآن و عبارات قرآنی را صحیح و تا حد ممکن، زیبا بخوانند. از این رو، اگر عبارت غلط خوانده شود، تذکر می‌دهیم که دانش‌آموز یک بار دیگر عبارت را با دقت بخواند یا به شیوه‌های مناسب دیگری که قبلاً

توضیح داده شده است، رفع اشکال می‌کنیم. پس از آن که عبارت قرآنی به طور صحیح خوانده شد، از همان دانش‌آموز می‌خواهیم تا معنایی را که قبلاً نوشته است، بخواند. اگر معنا صحیح باشد، با تشکر از این دانش‌آموز و کمی مکث و گرفتن تأیید از سایر دانش‌آموزان چند لحظه فرصت می‌دهیم که اگر دانش‌آموزی نیازمند تصحیح است، ترجمه‌ی خود را تصحیح کند. در این قسمت، باید به نحوی عمل شود که دانش‌آموزان منتظر شنیدن ترجمه‌ی صحیح، از زبان معلم نباشند بلکه هنگام شنیدن ترجمه از زبان دوست خود، دقت کرده و در تشخیص درستی یا نادرستی آن به طور فعال شرکت کنند. از این رو معلم باید با حوصله به دانش‌آموزان فرصت دهد که هر گونه سؤال درباره‌ی ترجمه‌ی این ترکیب دارند، بیان کنند و تا حد ممکن از سایر دانش‌آموزان بخواهد که به پرسش‌های دوستان خود پاسخ دهند. این شیوه‌ی عمل، بر اعتماد به نفس دانش‌آموزان می‌افزاید و مانع و گفت و گوی‌های نابجای دانش‌آموزان با یک‌دیگر و شلوغی کلاس می‌شود.

اگر ترجمه‌ی ارائه شده صحیح یا کامل نباشد، از دانش‌آموزی که آن را بیان کرده است، به خاطر خواندن صحیح عبارت قرآنی یا آن بخش از ترجمه‌اش که صحیح بوده است تشکر می‌کنیم و از دانش‌آموز دیگری می‌خواهیم تا ترجمه‌ی خود را بخواند. این کار با پرسش و پاسخ از دانش‌آموزان ادامه‌پیدا می‌کند تا پاسخ صحیح روشن شود. آن‌گاه دانش‌آموز دیگری عبارت دوم و ترجمه‌ی آن را می‌خواند و به روش گفته شده عمل می‌شود تا همه‌ی عبارات این جدول پایان پذیرد.

تذکره مهم

در تکمیل و تصحیح جدول ترکیب‌ها نکات مهمی وجود دارد که در این جا به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.
اول: دبیر محترم نباید به هیچ وجه ترجمه عبارت‌ها و ترکیب‌های قرآنی را به دانش‌آموزان دیکته کند. این روش نادرست نه تنها زمینه‌ی یادگیری صحیح را فراهم نمی‌آورد بلکه مانع علاقه‌مندی دانش‌آموزان به درک و فهم قرآن کریم می‌شود.

دوم: گاهی برای درک روشن‌تر معنای تحت اللفظی باید کلماتی اضافه شود. برخی از این کلمه‌ها بیش‌تر تکرار می‌شوند؛ مانند کلمه‌ی "را" یا افعال ربطی مانند "است، هستم، هستی،..." دبیر محترم باید ضمن اطمینان دادن به دانش‌آموزان که نوشتن این گونه کلمه‌ها غلط به حساب نمی‌آید، به تدریج موارد کاربرد آن‌ها را به ایشان بیاموزد.

سوم: برای آموزش مفاهیم، ترکیب‌ها و عبارت‌هایی انتخاب شده است که پس از ترجمه‌ی تحت اللفظی، معنا و مفهوم آن‌ها روشن و مشخص می‌شود ولی با وجود این، برخی از آن‌ها چنین نیست. مفهوم این گونه ترکیب‌ها با پرسش از دانش‌آموزان باید برای آن‌ها روشن شود؛ مثلاً در ترکیبی آمده است؛ "فِي السَّمَاءِ رِزْقِكُمْ" دانش‌آموزان معنا می‌کنند "در آسمان روزی شما" یا "در آسمان روزی شماست" ولی ممکن است برخی از آن‌ها یا حتی همه متوجه منظور این عبارت نشوند؛ از این

رو، مثلاً از دانش‌آموزان سؤال می‌کنیم: "بچه‌ها، روزی شما در آسمان است" یعنی چه؟ ممکن است برخی از آن‌ها پاسخ‌هایی بدهند. آن‌ها را تشویق کرده و در صورت نیاز این پاسخ‌ها را تکمیل و تصحیح می‌کنیم.

چهارم: گاهی برخی از ترکیب‌ها یا عبارت‌ها، برای طرح یک تذکر اخلاقی یا اعتقادی بسیار مناسب است و معلم تشخیص می‌دهد که خوب است نکته‌ای در این باره بیان کند. این خوب است؛ به شرط آن که اولاً، توضیحات معلم از یکی دو دقیقه بیش‌تر طول نکشد (که هم بچه‌ها خسته نشوند و هم وقت فعالیت‌های اصلی‌تر گرفته نشود)؛ ثانیاً، این موارد زیاد نباشد. در صورتی که دبیر محترم در ذیل هر عبارت، به بیان ملاحظات تفسیری و ... اقدام کند، غرض اصلی درس نقض خواهد شد.

پنجم: دانش‌آموزان در دروس اولیه، معمولاً در معنا کردن ضمائر یا حروف اضافه دچار اشتباه می‌شوند. این امر طبیعی است و تا دستیابی به آنان به ترجمه‌ی صحیح و پرهیز از آنان از جابه‌جامعنا کردن کلمات باید حوصله کرد. گاهی نیز می‌توان در حین انجام دادن مرحله‌ی تصحیح جدول، مثلاً یک ضمیر (مانند هُم یا کُم) را که دانش‌آموزان در معنای آن دچار اشتباه می‌شوند، با اسم‌های مختلف ترکیب کرد تا آنان به طور دسته‌جمعی و شفاهی معنای آن‌ها را بیان کنند. به کاربردن این شیوه‌ها هم موجب رفع خستگی دانش‌آموزان و هم معنای کلمات پر کاربرد را در ذهن آنان تثبیت می‌کند.

۳- حل تمرین سوم: این تمرین در دروس مختلف به شکل‌های گوناگونی آمده است مانند پرسش‌های دو گزینه‌ای، تشخیص ترجمه‌ی هر عبارت از میان چند ترجمه، کامل کردن ترجمه، تشخیص بخش نادرست یک ترجمه و تصحیح آن، تکمیل عبارت‌های قرآنی یا کلمات داده شده و ...

در این تمرین، موضوع جدیدی برای یادگیری لحاظ نشده است بلکه با ارائه شیوه‌های متنوع سعی بر این است که آموخته‌های دانش‌آموزان، تمرین و یادآوری شود. روش کلی تدریس این تمرین به این صورت است که معلم باید ابتدا از دانش‌آموزان بخواهد که به صورت گروهی یا انفرادی تمرین را حل کنند و خود او مانند قبل، در کلاس گردش کرده و ضمن نظارت بر فعالیت دانش‌آموزان، در صورت نیاز آن‌ها راهنمایی کند. پس از آن که بیش‌تر دانش‌آموزان تمرین را حل کردند، معلم توجه آن‌ها را به تصحیح تمرین جلب می‌کند.

تصحیح این تمرین، مانند تصحیح جدول شماره‌ی دو (ترجمه ترکیب‌ها) انجام می‌شود و هر دانش‌آموز یک شماره از عبارت‌های این تمرین را می‌خواند و پاسخ می‌دهد. نکات، مراحل و مسائلی که در جدول شماره‌ی دو بیان شد، همه در تصحیح این تمرین نیز باید مورد توجه قرار گیرد.

نکته‌ی قابل ذکر این که دبیر محترم می‌تواند با توجه به میزان وقت مقرر برای تدریس بخش مفاهیم (کار در کلاس)، این تمرین را در زمان کم‌تر یا با توضیح بیش‌تر و در زمان طولانی‌تر تدریس کند؛ مثلاً اگر این تمرین از نوع پرسش‌های دو گزینه‌ای است، در صورتی که به توضیح خاصی نیاز نیست می‌توان به گرفتن پاسخ صحیح اکتفا کرد و

علاوه بر این، علت و تفاوت دو گزینه را که یکی صحیح و دیگری غلط است، از دانش‌آموزان پرسید تا ضمن بیان این توضیحات، مطالب قبلی نیز یادآوری و تمرین شود.

۴- حل تمرین (جدول) چهارم: این تمرین تقریباً در همه‌ی دروس، به بیان برخی قواعد ساده و پرکاربرد مفاهیم اختصاص دارد. باید توجه کرد که درس قرآن در مقام بیان قواعد صرفی یا نحوی زبان عربی نیست؛ زیرا بیان این گونه مطالب بر عهده‌ی درس عربی است. از این رو، این گونه قواعد پیش از آن که در درس عربی طرح شوند، در درس قرآن مورد استفاده و تمرین قرار نمی‌گیرند. البته برخی از قواعد مانند شناخت کلمات هم‌خانواده که بسیار ساده است، با توجه به توانایی دانش‌آموزان در تشخیص این گونه کلمات (که در دوره‌ی ابتدایی و در درس فارسی کسب شده) در این درس گنجانده شده است.

روش کلی انجام دادن این تمرین مانند دو تمرین قبلی است. در حل این تمرین، توجه به این نکته ضروری است که معلم نباید به بیان قاعده‌ی مورد نظر بپردازد بلکه دانش‌آموزان با مشاهده‌ی الگوی ارائه شده، تمرین را حل می‌کنند و معمولاً موضوع آن قدر ساده است که این کار را به راحتی و با توجه به الگو، انجام می‌گیرد. البته در صورتی که معلم در پرسش‌های شفاهی یا کتبی از این تمرین سؤال کند، حتماً باید در امتحان نیز مانند کتاب یک الگو ارائه دهد و آنگاه سؤال مورد نظر را طرح کند.

پس از پایان تدریس مفاهیم، برای انجام دادن تکلیف مفاهیم که عمدتاً شامل بخش دوم (ب) تکلیف "انس با قرآن در خانه" است، به دانش‌آموزان تذکر می‌دهیم.